Lea Šugman Bohinc

EPISTEMOLOGIJA SOCIALNEGA DELA

UVOD: KAKO SEM SE SREČALA S KIBERNETIKO IN EPISTEMOLOGIJO KOT STROKOVNIM OKVIROM OPISOVANJA

Ko sem pred leti začela raziskovati procese, ki me sámo utemeljujejo, konstituirajo, določajo – na primer proučevati zavestne procese, raziskovati raziskovanje, govoriti o jeziku, komunicirati o komunikaciji, spoznavati spoznavanje, razumeti razumevanje ipd. – sem naletela na problem jezika in metodologije v zvezi s pojmi pojmov, s t. i. pojmi II. reda. Jezik kibernetike II. reda mi je bil v pomoč, ker upošteva prav to krožnost, navidezno paradoksnost pojmov in procesov, ki so samonanašalni (samoreferenčni), kar pomeni, da neizogibno sodelujejo v naših poskusih, da bi jih raziskali – vsako njihovo raziskovanje se torej nujno sprevrže in zaplete v zanko samoraziskovanja.

Proučevanje konceptov II. reda me je pripeljalo do njihove uporabe v kontekstu psihosocialne pomoči. Tega lahko opišem kot kontekst različnih ravni psihosocialnih interakcij, naravnanih k pomoči klientskemu sistemu, ravni, ki so vložene ena v drugo na izredno subtilne, samonanašajoče se načine, kar prispeva k izjemni kompleksnosti dogajanja, označenega s pojmom psihosocialne pomoči.

Kibernetike II. reda ne razumem kot še enega, novega, resničnejšega, boljšega pogleda, teorije ali jezika opisovanja omenjenega dogajanja. Pomeni mi neke vrste metapogled, metateorijo ali metajezik, ki dopušča in omogoča ter jemlje za izhodišče katerikoli osebni pogled, teorijo, jezik opisovanja. V socialnem delu se vedno znova srečujemo z osebnimi pogledi, osebnimi teorijami, osebnimi jeziki, skozi katere uporabniki psihosocialne pomoči konstituirajo in vzdržujejo sebe, svojo življenjsko zgodbo, svojo resničnost. In v psihosocialnih interakcijah smo tudi kot pomagajoči vedno neizogibno udeleženi s svojo lastno osebno zgodbo – kibernetiko II. reda pa lahko uporabimo kot strokovni okvir, ki nam preprečuje pozabiti, da smo vsi udeleženci v sistemu vselej zlasti opisovalci in tolmači samih sebe, svojih specifičnih mest, s katerih opazujemo in pojasnjujemo dogajanje v sistemu.

Kibernetiko II. reda si lahko zamislimo kot komplementarni odnos med metodologijo in jezikom, kot stalno odvijajoči se rekurzivni ples med procesi (uporabljeni postopki, interpretiranja, konceptualiziranja...) in njihovimi proizvodi (ustvarjene strukture, interpretacije, koncepti...).

metodologija
(postopki, procesi,
interpretiranje)
↑O↓
jezik
(interpretacije,
koncepti, struktura)

Ključni pojmi, s katerimi se bomo srečali pri epistemologiji socialnega dela, so:

- krožnost in • rekurzivnost
- (samo)opisovanje in • (samo)opazovanje
- razlikovanje in • interpretiranje
- zaznavanje in • spoznavanje
- komplementarnost proces <–> proizvod
- kontekst

- povratna informacija
- sprememba
- razgovor in • razumevanje
- avtonomnost in • odgovornost
- kibernetika I. in II. reda
- epistemologija
- hermenevtika
- socialno delo
- psihosocialna pomoč

TEMELJI SPOZNAVANJA

OBLIKOVANJE SPORAZUMA NA PODLAGI RAZLIČNOSTI

Kako bi si odgovorili na naslednje vprašanje, navadno rezervirano za študente filozofije, namreč, kako bi opisali in poimenovali proces, ki je podlaga človekovemu (organizmovemu) spoznavanju (zaznavanju, razmišljanju, odločanju...)?

In če ste si odgovorili na to vprašanje, kako bi svoje stališče podelili s svojimi kolegicami in kolegi in se z njimi dogovorili o skupnem stališču na podlagi vseh individualnih? Bi se lahko sporazumeli o definiciji, s katero se vsi strinjate?

Opisani proces dogovarjanja bi lahko nadaljevali in na različnih zaporednih ravneh razvijali svoje tolmačenje pojma spoznavanja, tako da bi vedno znova podelili in s tem preverili svoje razumevanje kolegovega ali kolegičinega razumevanja izbranega pojma. Skozi ta proces se naša interpretacija neizogibno spreminja – klesti se in oplaja, upira se in popušča, preobraža in prečiščuje se pomen, ki ga pridajamo pojmu, in način, kako skozi svoje razumevanje delujemo, in narobe, razvijamo svoje razumevanje na podlagi delovanja.

Poglejmo, kaj so si študentje 3. letnika (1996/97) sploh predstavljali pod pojmoma spoznavanje in spoznanje. Študentje so uvodoma opisali svoje razumevanje teh pojmov kot krožno prepletanje procesov učenja, razlikovanja, primerjanja, čutenja in delovanja z njihovimi različnimi proizvodi, kot so znanja, razlike, primerjave, občutki, misli, dejanja... Pri tem so si pomagali s primeri, s katerimi so ponazorili svoje pojmovanje, da spoznavanje ni zgolj miselno dogajanje, ločeno od konkretnega delovanja. Nekdo se je tako spomnil procesa izdelovanja lesenega čolna, kjer se prepletajo načrtovanje, preverjanje, oblikovanje...

Na to njihovo razmišljanje ni bilo težko navezati krožne metafore za komplementarnost procesa in proizvoda, kjer določen proces (uporaba določenega postopka interpretiranja) pripelje do proizvoda (interpretacija, pojem, čustvo, dejanje...), ki postane podlaga nadaljnjemu procesu, itn.

spoznavanje
(proces učenja, razlikovanja, primerjanja, čutenja, delovanja)
↑O↓
spoznanja
(različni proizvodi: znanja, razlike, primerjave, občutki, misli, dejanja...)

Govorimo o t. i. rekurzivnem razvoju opisanega odnosa – gre za spiralo krožnega odnosa med procesom in proizvodom z vsakokratnim novim izhodiščem. Biologa Humberto R. Maturana in Francisco J. Varela (1988: 26) to opisujeta z naslednjima aksiomoma:

»Vse delovanje je spoznavanje in vse spoznavanje je delovanje.«

»Vsako dejanje spoznavanja rodi svet.«

Kakšne interpretacije temeljev spoznavanja so torej študentje v malih skupinah razvili do ravni, kjer smo proces njihovega medsebojnega dogovarjanja začasno ustavili? Vsako njihovo opredelitev sem v nadaljevanju z njihovo pomočjo poskušala povezati z omenjenimi ključnimi pojmi kibernetike II. reda.

* * *

(1) Spoznavanje se začne z dvojnostjo – en del mora imeti lastnost samozavedanja, drugi del ima lastnost materije, okolja, objekta. Med enim in drugim obstaja stik, most. Orodje stika so: čutila, reagiranje, nagon... To poteka vzajemno, obojestransko. Koncept »kamere« v smislu tretjega očesa, nepristranskosti. Mi ne moremo biti kot kamera, ne moremo dojeti realnosti take, kot je.

(2) Pretekla spoznanja te pripeljejo do trenutka, ko boš delčke preteklih dejanj spet ujel v novo spoznanje.

(3) Nezavedno te žene, da spoznaš zavedno. Koncepti kot tao, A=B.

(4) Metafora sobe, v kateri ničesar ne vidiš, a se zavedaš sebe. Nekaj iščeš, nekaj otipaš. Nekaj ti mora manjkati, da iščeš, in zunaj mora obstajati nekaj, ob kar zadeneš. Metafora stika kot spoznanja: Michelangelova freska.

(5) Najprej je bila misel, odločitev. Za to je potrebno nekaj zunaj. Vprašanje prve misli, vzgiba. Kdaj? Z rojstvom, spočetjem...? Verovanje. Nekoč je bilo...

* * *

(1) Spoznavanje se začne z dvojnostjo – en del mora imeti lastnost samozavedanja, drugi del ima lastnost materije, okolja, objekta. Med enim in drugim obstaja stik, most. Orodje stika so: čutila, reagiranje, nagon... To poteka vzajemno, obojestransko. Koncept »kamere« v smislu tretjega očesa, nepristranskosti. Mi ne moremo biti kot kamera, ne moremo dojeti realnosti take, kot je.

Gregory Bateson meni, da obstoja ene same entitete ne zaznamo, za našega duha ali zavest je to ne-entiteta, ne(spo)znanka, Kantova (*das*) *Ding an Sich*, zvok ploskanja ene dlani.

Da torej nekaj zaznamo kot nekaj, moramo to nekaj izdvojiti, ločiti, razlikovati od nečesa, kar zaznavamo kot nekaj drugega. Podlaga spoznavanju je razlikovanje.

Kdo razlikuje? Razlikuje samozavedajoči se opazovalec. Pojem »samozavedajoči se« se tukaj nanaša na opazovalčevo samorazlikovanje. Med procesi razlikovanja ima pomembno in morda prvotno vlogo samorazlikovanje, torej razlikovanje sebe od drugega. Pojma »samozavedanje« in »opazovanje« implicirata samorazlikovanje.

Razlikovanje subjekta od objekta temelji na predpostavki, da je subjekt ločen od objekta, da subjekt opazuje objekt, kot da bi ta obstajal sam na sebi, zunaj opazujočega, kot da lastnosti opazujočega subjekta ne vplivajo na objekt (predmet) njegovega opazovanja. Tako pojmovanje lahko ponazorimo z metaforo »kamere«, ki nepristransko odslikava (reprezentira) realnost »tako, kot je« sama na sebi.

Kako lahko zagovarjamo tako predpostavko? Ali bi lahko opazovalec opazoval, če ne bi imel lastnosti, ki mu omogočajo opazovanje? Kako lahko karkoli trdimo o objektu, ne da bi ga opazovali, in to na sebi lasten način? Kako lahko zagovarjamo stališče, da je objekt ločen (neodvisen) od opazovalca, če je opažanje objekta odvisno ravno od tega, ali bo opazovalec nekaj razlikoval in opažal kot objekt? Kako vemo, da tisto, kar mi kot opazovalci opažamo (razlikujemo) kot objekt, ne opaža (ne razlikuje) nas kot objekt in sebe kot opazovalca, kot subjekt?

Kaj je stik, most med dvema entitetama, ki sami sebe razlikujeta, opazujeta kot »subjekt« in ki ena drugo razlikujeta, opazujeta, obravnavata kot »objekt«? Morda to, da sta obe aktivno udeleženi, soodvisni v sistemu svojega opazovanja?

Kaj pomeni koncept realnosti take, kot je? Ko opazujemo, razlikujemo (spoznavamo) nekaj kot sebe, kot drugega, kot predmete, dogodke, kot svet, kot realnost. Vsaka realnost je izraz (funkcija) opazovalčevega opazovanja (razlikovanja, spoznavanja). Ali lahko karkoli z gotovostjo trdimo o čemerkoli, česar ne opazujemo, na primer o »realnosti na sebi«?

* * *

(2) Pretekla spoznanja te pripeljejo do trenutka, ko boš delčke preteklih dejanj spet ujel v novo spoznanje.

Pretekla spoznanja, doživetja, interpretacije se rekurzivno vgrajujejo kot podlaga naslednjim procesom spoznavanja, doživljanja in njihovim proizvodom – novim spoznanjem, doživetjem, interpretacijam.

Že dolgo časa je aktualno vprašanje narave zaznavnih ključev, prek katerih človek sprejema informacije, ki vplivajo na oblikovanje njegovih zaznav. Tako imenovani procesi »*bottom-up*« (ki vplivajo od spodaj navzgor) se nanašajo na vpliv teksture, stereoskopije, senc idr. tovrstnih perceptivnih ključev (»molekularni« pristop), procesi »*top-down*« (ki delujejo od

zgoraj navzdol) pa označujejo vpliv preteklih izkušenj in znanja na človekovo zaznavo (»molarni«, »shematski«, »kontekstualni« pristop). Kibernetično razumevanje je bliže perspektivi »*top-down*« (Gardner 1985: 126).

V tem kontekstu je pomembno tudi razumevanje avtorjev Maturana in Varela, da je spomin na doživetje vselej novo doživetje.

* * *

(3) Nezavedno te žene, da spoznaš zavedno. Koncepti kot tao, A=B.

Obstajajo različne interpretacije pojmov zavestno in nezavedno (izvirna raba pojmov: Leibniz in zlasti Freud). Kibernetični model (Barnes 1994) razširja in nadgrajuje dualistično predstavo nezavednega in zavestnega z zamišljanjem različnih rekurzivnih ravni interpretativne aktivnosti, ravni, ki so vložene ena v drugo kakor lesene ruske babuške. Proces interpretiranja je »nezaveden«, ko njegovi proizvodi še niso predmet namerne (zavestne, odločene) refleksije. Tako je na primer od stanja v sanjanju do našega razmišljanja o sanjah ali celo našega poročanja o njih proces našega interpretiranja prešel različne rekurzivne ravni (interpretacije interpretacij interpretacij...).

Tudi po omenjenem kibernetičnem modelu »nezavedno« predhodi »zavednemu« oziroma je slednje vgrajeno, vloženo v prvega, vendar je prehod med njima samo stvar različnega reda interpretiranja.

Tao kot metafora stanja nerazlikovanja (neimenovanja), ki predhodi vsakemu razlikovanju, opažanju, spoznavanju. Imenovati kaj pomeni razlikovati dotlej nerazlikovano, opažati dotlej neprepoznano.

Z vidika razlike med stanjem nerazlikovanja (neimenovanja) in stanjem razlikovanja (imenovanja, opazovanja) so razlike med razlikovanji (imeni, opažanji) nepomembne; od tod A=B.

* * *

(4) Metafora sobe, v kateri ničesar ne vidiš, a se zavedaš sebe. Nekaj iščeš, nekaj otipaš. Nekaj ti mora manjkati, da iščeš, in zunaj mora obstajati nekaj, ob kar zadeneš. Metafora stika kot spoznanja: Michelangelova freska.

Soba kot stanje nerazlikovanja, v katerega zareže prvo razlikovanje, samorazlikovanje, in z njim razlikovanje drugega, razlikovanje nečesa kot predmeta, ter njegovo prepoznanje (»nekaj otipaš«). Za razlikovanje, za opazovanje sta potrebni dve entiteti, običajna je predpostavka, da subjekt razlikuje, opazuje objekt. Stik kot spoznanje, morda kot razumevanje, da sta opazovalec in opazovano del istega sistema opazovanja.

* * *

(5) Najprej je bila misel, odločitev. Za to je potrebno nekaj zunaj. Vprašanje prve misli, vzgiba. Kdaj? Z rojstvom, spočetjem...? Verovanje. Nekoč je bilo...

Najprej je bilo razlikovanje. Šele z razlikovanjem spoznavamo, vsako dejanje razlikovanja, spoznavanja »rodi« svet, realnost. (»Pred« razlikovanjem pomeni pred časom, prostorom, pomeni nič, neimenovano, nerazlikovano, *tao*.) Razlikovanje zahteva dvoje entitet, kar smo si navajeni razlagati kot »znotraj« in »zunaj«, kot »subjekt« in »objekt«. Kdaj, kje se začne prvo razlikovanje? S samorazlikovanjem? Tudi odgovor na vprašanje, kdaj se začne prvo razlikovanje, je naše razlikovanje, ki bi lahko bilo tudi drugačno. Odgovor je (kakor) verovanje. Vsa verovanja postavijo referenčno točko izhodišča kot začetka razlikovanja, imenovanja — »nekoč je bila Beseda...«.

* * *

Na podlagi predstavljenih skupinskih opredelitev temeljev spoznavanja in mojih refleksij nanje so se študentje v vsaki skupini znova dogovorili o skupni definiciji temeljev spoznavanja in to posredovali drugim.

(1) Na začetku je *tao*, vse = nič.

V središču se pojavi točka zavesti, okrog katere so predmeti (zavesti).

Vsak predmet zavesti ima svojo zavest, okrog so spet predmeti zavesti.

Kot ocean z valovi, ki se opazujejo, spoznavajo, tvorijo razlikovanja.

(2) Subjekt je sam sebi objekt spoznavanja.

Ni nujno, da se zavedam vseh spoznanj, v skladu s katerimi delujem.

V rutinskem ponavljanju nekega dejanja se (lahko) rodi novo spoznanje.

Metafora: odnos med slikarjem in njegovo sliko. Slikar slika, to je subjektivni proces, ko pa se odmakne od slike, ta postane predmet njegovega spoznavanja.

(3) Vem, da vem, da nič ne vem. Ker če (ko) vem, ne vem, če (da) vem.

(4) Če je spoznavanje utemeljeno na razlikovanju, se ne morem do konca spoznati – vedno nova razlikovanja.

Spoznavanje je zelo težko delo: kot če bi hoteli sami sebe dvigniti za vezalko.

Spoznavanje je kakor reka, ki teče in preoblikuje pokrajino, obenem pa pokrajina oblikuje tok reke.

(5) Metafora gosenice in metulja: kar je konec življenja za gosenico, je začetek za metulja.

Naše skupno dogovarjanje in razvijanje razumevanja koncepta temeljev spoznavanja na tej točki ustavimo z zavedanjem, da bi lahko opisani proces nadaljevali do ravni, kjer bi se vsi študentje strinjali z dogovorjeno definicijo.

EKSPERIMENTI Z ZAZNAVO KOT PODLAGA ZNANOSTI EPISTEMOLOGIJE

ZNANOST EPISTEMOLOGIJE

Epistemologijo si razlagamo kot temeljne predpostavke, na podlagi katerih spoznavamo skozi delovanje in delujemo skozi spoznavanje. Pomemben je pojem epistemološke spremembe. Bateson (1997) opisuje prizadevanje znanosti epistemologije določiti, kaj in »kako določeni organizmi... spoznavajo, razmišljajo in odločajo« (po Keeneyu 1985: 12).

George Spencer Brown (1969; po Keeneyu 1985: 18-21; ali Spencer Brown, 1973) namesto o temeljnih predpostavkah govori o človekovem razlikovanju kot izhodišču vsake njegove epistemologije in na tej osnovi vsake akcije, opisa, zaznave, misli, odločitve...

Oglejmo si etimološko ozadje pojma epistemologija: *epi* (gr. iznad, zgoraj) + *istamai* (gr. stati, nahajati se, biti trden, stabilen) + *logos* (gr. beseda, jezik govor, nauk o) = epistemologija kot »jezik, na katerem stojimo« (Barnes 1994: 108).

Von Foerster (1990: 13) se tako poigrava z etimologijo pojma epistemologija: besedo *epistemein* (gr. uporaba za umevanje, veščost v obrti oz. v intelektualnem smislu razumevanje, *gnosis*) naveže na angleško besedo *under(upper-)standing* oz. nemško *verstehen* (razumevanje). Z združitvijo pomenov obeh izrazov avtor izpelje izraz epistemologija kot »znanost, proučevanje, teorija razumevanja«, s čimer premesti njen pomen od (običajnega tolmačenja kot) »spoznanja, védenja« k »razumevanju«.

Epistemologija kot znanost proučuje strukturno pogojeno in določeno vsebino ter način zaznavanja, razmišljanja, verovanja, odločanja in znanja živega organizma (Barnes 1994: 86-87). Na podlagi Barnesovega razlikovanja materialnega in formalnega koncepta epistemologije lahko razlikujemo eksperimentalno epistemologijo in epistemologijo epistemologije ali kibernetiko epistemologije:

a) *eksperimentalna epistemologija* raziskuje biološko strukturo organizma, ki zagotavlja vsebino in način njegovega spoznavanja in delovanja;

b) *kibernetika epistemologije* proučuje jezik, razumevanje živih bitij, ki z razlikovanjem, interpretiranjem – skozi imenovanje, kategoriziranje, konceptualiziranje – »oživljajo« predmete, da jih lahko zaznajo, o njih mislijo, z njimi ravnajo

EKSPERIMENTI Z ZAZNAVO (EKSPERIMENTALNA EPISTEMOLOGIJA)

Nevrofiziologi in biologi, npr. Lettvin, Maturana, McCulloch in Pitts (1959) ali Hubel in Weissel (1968) (po Naranjo, Ornstein 1973) so eksperimentalno dokazali, da čutila živih bitij zaradi potrebe biološkega preživetja vrste delujejo kot sistem redukcije in poenostavljanja *input* »infor-

macije«, kar omogoča le redkim dražljajem dostop do organizmove zaznave.

Znameniti so različni eksperimenti z žabo – rezultati kažejo, da struktura očesa žabe omejuje njeno zaznavo le na štiri tipe vidne aktivnosti; eksperimentatorji so opisali zaznavo kontrasta, premika, pomračitve in konveksnosti. Kot sta ugotovila Maturana in Varela (1959), na zaznavo žabe ne vpliva pomembno le struktura očesa, ampak tudi njeno razmerje z ostalimi deli organizma (1988: 125-126). Raziskave tudi kažejo, da višji stopnji razvoja organizma ustreza večja stopnja selektivnega naravnavanja, uglaševanja, prilagajanja. Tako se npr. riba s kirurško obrnjenimi očmi nikdar ne privadi novemu gledanju sveta, človek z obrnjenimi očesnimi lečami pa se novi perspektivi že po nekaj tednih prilagodi in se nauči delovati v tako »spremenjenem« svetu – njegov čutilni sistem je zmožen samonaravnavanja (Naranjo, Ornstein 1973).

Kognitivni psihologi (transakcionalisti – konstruktivisti) so eksperimentalno dokazali, da človekova zaznava ni registracija »zunanje resničnosti«, ampak konstrukcija (interpretacija) »stabilne osebne resničnosti«, torej na (epistemoloških) predpostavkah utemeljen proces.

Znani so eksperimenti Adelberta Amesa ml. (1951; po Ittelsonu in Kilpatricku v Ornstein 1973), na podlagi katerih avtor predlaga razlago človekove zaznave kot procesa, s katerim se svet vsakega posameznika »ustvarja« pri »ravnanju z okoljem«. Na tak način se oblikuje naša zaznava oz. presoja oddaljenosti (eksperimenti z dvema različno osvetljenima in različno nameščenima točkama ali z dvema različno osvetljenima, različno velikima in različno nameščenima balonoma). Pomembna je tudi zveza med človekovo zaznavo oddaljenosti in njegovo zaznavo lastnosti predmetov (poskusi z očali z anisokoničnimi lečami – te so zasnovali na podlagi izkušenj s pacienti z anisokonijo, kjer oblikujejo v enem oz. drugem očesu mrežnični sliki različne velikosti). Raziskovalcem se je posrečilo razširiti svoja proučevanja tudi na kompleksnejše zaznavne situacije, ki vključujejo gibanje (eksperiment z izkrivljeno, trapezoidalno sobo).

Ittelson in Kilpatrick menita, da opazovalec nezavedno povezuje dražljajsko obliko z neke vrste uteženim povprečjem preteklih posledic dejanj, ki so v zvezi s to obliko. »Izbrana« posamezna zaznava je v končni stopnji tista, ki ima najboljšo napovedno vrednost – ugotovljeno na podlagi preteklih izkušenj posameznika – za delovanje in uresničevanje namenov organizma.

Avtorja sklepata:

• Opazovalec bo neznano zunanjo konfiguracijo, ki oddaja enako mrežnično obliko kot kakšna druga pojavna forma, s katero je vajen ravnati, zaznal kot znano konfiguracijo.

• Ko opazovalec preverja svojo razlago neznane konfiguracije in spozna svojo zmoto, se njegova zaznava spremeni, čeprav je ostala dražljajska oblika na očesni mrežnici nespremenjena.

Naša zaznava je stabilna kljub očesnemu tremorju (utrip oči vsako sekundo). Če bi človek resnično »videl« »slike« na svoji mrežnici, bi bil njegov vidni svet vsako sekundo drugačen, pa tudi siromašnejši (utemeljen le na kodiranih električnih signalih). Pomembno vlogo igra kategorialni sistem in *output* možganov, ki kodirane električne signale nato interpretira kot predmete z zelo drugačnimi in neprimerno bogatejšimi, kompleksnejšimi lastnosti od optičnih slik v očeh. Človek pa »vidi«, tudi kadar ni zunanjega svetlobnega dražljaja, a pride do vzburjenja možganskega središča za vid.

EKSPERIMENTI Z ZAZNAVO (KIBERNETIKA EPISTEMOLOGIJE)

Že omenjeni kibernetični model (Barnes 1994) razvoja interpretativne (mentalne) aktivnosti lahko uporabimo kot model rekurzivnega razvoja zaznave (kognitivne aktivnosti) skozi različne krožne ravni interpretiranja, konstruiranja, kategoriziranja, konceptualiziranja, modeliranja – torej urejanja in osmišljanja dražljajev, ki so dostopni človekovi biološki strukturi (čutila) in ki imajo značaj informacije. Po Batesonu (1980: 108-111) je informacija

novica o razliki oz. razlika, ki vzbudi razliko, oz. učinkovita razlika v primerjavi z zgolj potencialno razliko.

Med najbolj znane raziskovalce, ki so izvedli številne domiselne psihološke eksperimente s človekovo zaznavo in drugimi kognitivnimi procesi, sodijo J. Piaget, G. Kelly, J. Bruner, F. Heider, H. Kelley, L. Festinger idr. Taka je bila npr. raziskava, ki so jo izvedli Bruner, Postman in Rodriguez (1957) o učinku dobro naučenih kategorij – šlo je za barve in like igralnih kart – na vsebine zaznave. Poskusne osebe niso opazile, da barve nekaterih igralnih kart niso usklajene z liki, dokler jih ni vodja eksperimenta na to opozoril.

Ta in mnogi drugi eksperimenti govorijo v prid hipotezi, da je človekova zaznava, kognicija, zavest konstrukcija ali interpretacija (stvaritev, izum, tolmačenje, razumevanje), ne pa registracija ali reprezentacija (zapis, odslikava, odkritje, spoznanje) tistega dela dražljajske stvarnosti (potencialnih in učinkovitih razlik), ki jo biološka struktura naših čutil sploh omogoča zaznati.

Zagovarjanje te hipoteze ima izredne posledice za (psihosocialno – svetovalno, terapevtsko) delo z ljudmi, saj predpostavljamo, da se lahko s spremembo narave procesov interpretiranja, konstruiranja človekova zaznava, kognicija spreminja.

Različni psihofiziološki dejavniki omogočajo in sprožajo tako spremembo, torej reinterpretiranje oz. rekonstrukturiranje, neke vrste samonaravnavanje človekove zaznave, kognicije, zavesti (Ornstein 1973):

• *Potrebe, namere in težnje* posameznika povečujejo njegovo občutljivost ter dovzetnost za določen vidik ali del okolja (tako npr. znojenje poleti poveča potrebo po slani hrani; med čakanjem na prijatelja je oseba bolj občutljiva za navadno neopažene dražljaje oz. potencialne razlike in prijatelja opazi prej, kot če ne bi bila naravnana nanj).

• *Pretekle izkušnje* posameznika priredijo proces sprejemanja dražljajev oz. učinkovitih razlik (*input* proces), tako da lahko oseba sestavlja ali gradi neko podobo že na podlagi majhne količine sprejete (*input*) informacije (tako je npr. študentka navedla svoje doživetje, kako si je želela pomaranč, prišla domov, stopila v shrambo, segla na polico, kjer navadno hranijo pomaranče, prepoznala in vzela eno, si jo olupila in začela jesti – nenadoma se ji je okus zazdel čuden, nič podoben pomarančnemu, še enkrat je pogledala sadež in ugotovila, da sploh ne gre za pomarančo, temveč za nek, njej doslej neznan sadež; pozneje se je izkazalo, da gre za posebno sorto križanca, ki ni toliko podoben pomaranči, da bi ju bilo težko razlikovati).

• *Pričakovanje prihodnjih dogodkov* pri posamezniku naravnava, konstruira njegovo zavest oz. zaznavo (spomnimo se npr. knjižne junakinje Pestrne, ki se je prestrašena vračala ponoči skozi gozd domov in v vsakem grmu, štoru, veji, kamnu... prepoznavala najrazličnejše pošasti).

• *Izključevanje stalnic iz polja zavesti* posameznika (t. j., tiste rekurzivne ravni interpretiranja, kjer namerno reflektiramo svoje interpretacije – občutke, misli...) – habituacija in avtomatizacija (gibi neke spretnosti, npr. smučanja ali šofiranja avtomobila, ki so na začetku učenja polno zaposlovali posameznikovo zavestno pozornost, postanejo z napredovanjem in učenjem tako naučeni, poznani, navajeni in avtomatični, da se jih oseba ne zaveda več; na podoben način se človek navadi tiktakanja ure, brnenja motorja, predmetov ob vsakdanji poti v šolo ali na delo itn.)

Eksperimentalno proučevanje človekove habituacije na stalni, ponavljajoči se dražljaj (učinkovito razliko, informacijo, kot je npr. plosk dlani) je pokazalo, da se npr. kožna upornost vse manj spreminja in se po določenem številu ponovitev dražljaja sploh ne spremeni več – koža se tega dražljaja »navadi« (dražljaj se iz učinkovite razlike spremeni v zgolj potencialno razliko). Navajenost in nespremenjenost telesnega odgovora traja toliko časa, dokler se ne pojavi najmanjša sprememba v dražljaju, ki v tistem hipu ponovno stopi v zavest (iz potencialne razlike se spremeni v učinkovito razliko) in izzove odgovor. Ornsteinova razlaga opisanega mehanizma je, da mora človek zaradi eksistencialne nujnosti razlikovati med neprekinjenimi, stalnimi – »varnimi« dražljaji in s preživetjem povezanimi dražljaji, zato naj bi

razvil čutilni sistem, ki se odziva predvsem na spremembe v okolju.

• *Učinek »Bowery El«* (Karl Pribram 1969, po Ornsteinu 1973) je oznaka za pojav, ko se ljudje tako navadijo nekega dražljaja (učinkovite razlike, informacije), da se tudi po njegovem prenehanju še naprej odzivajo, kot da bi se še vedno ponavljal (tako so po ukinitvi železniške proge v New Yorku, kjer je prej vsak večer vozil vlak, ljudje še dolgo poročali o zvokih, tatovih itn. v tem času)

• *»Fürstov« učinek* (Charles Fürst 1971; po Ornsteinu 1973) so poimenovali dogajanje, ko začne človek stvari, ki jih je že neštetokrat videl, gledati na vedno enak način in to tako v prenesenem kot v dobesednem pomenu: če namreč osebi kažejo isti vidni dražljaj, postane njeno očesno gibanje vse bolj stereotipno.

• *Učinek »kognitivne slepe pege«* (Maturana, Varela 1988) je pojem, ki ga avtorja uporabljata kot analogijo nevrofiziološkemu učinku anatomskega mesta na mrežnici, kjer ni čutnih receptorjev – kadar slika pade na slepo pego na mrežnici, ne vidimo (sami lahko izvedemo eksperiment, kjer list – z narisanima krogom in križem v isti ravnini in v določeni oddaljenosti desno od kroga – počasi približujemo obrazu, pri čemer opazujemo križ s pokritim levim očesom: pri razdalji okrog 25 cm slika kroga nenadoma izgine iz vidnega polja).

Maturana in Varela (1988: 17-23, 242) se sprašujeta, zakaj ta »luknja« (diskontinuiteta) ni stalno prisotna v našem vidnem doživetju sveta? Ponujata zelo bistroumen odgovor, da je naše vidno doživetje vedno sklenjeno – stalno prisotne diskontinuitete ne zaznamo, ker ne vidimo, da ne vidimo. Stališče avtorjev je, da spoznavanje implicira kognitivne slepe pege, torej mesta v našem spoznavanju, kjer ne le, da ne vidimo, ampak predvsem ne vidimo, da ne vidimo. Ta mesta lahko naredimo »vidna« le tako, da tvorimo druge slepe pege.

Primer kognitivne slepe pege je lahko vsak navajeni način doživljanja, zaznavanja, spoznavanja oz. interpretiranja, ki postane zaradi svoje stalnosti tako samoumeven, da ga ne zaznavamo oz. se ga ne zavedamo, dokler se nadaljuje (postane potencialna razlika, informacija) in se ga ovemo šele ob njegovi zadostni spremembi (postane učinkovita razlika, informacija).

RAZVOJ IN ZNAČILNOSTI ČLOVEKOVE ZAZNAVE (POVZETEK, ORNSTEIN 1973)

1. Človekova čutila razlikujejo oz. sprejemajo dražljajski *input* oz. informacije (učinkovite razlike, pogojene z biološko strukturo čutil), vendar je njihova biološka struktura taka, da zavržejo glavnino dražljajske stvarnosti (celotni nabor potencialnih razlik) – reducirajo in poenostavijo njeno kompleksnost, da sploh kaj zaznajo.

2. Človek ima sposobnost in lastnost še nadalje razlikovati, še bolj omejiti in preoblikovati informacije, ki jih zazna, zmožen (se) je »reinterpretirati«, »rekonstruirati«, »reprogramirati«.

3. Pri tem igra pomembno vlogo delovanje človekovih možganov, katerih *output* ne vpliva le povratno na dražljajski (informacijski) *input*, temveč ga (lahko) tudi določa.

4. Človek namreč razlikuje, interpretira, konstruira (gradi opise, modele, predstave sveta) in spet razlikuje, reinterpretira, rekonstruira (prilagaja čutni – informacijski – input tem opisom, modelom...). Če ugotovi neskladje med svojimi dosedanjimi razlikovanji, interpretacijami (opisi, predstavami, modeli) in novimi izkušnjami, lahko svoja razlikovanja, svoje interpretacije (opise, predstave, modele) popravi in spremeni.

5. Človek (znova) razlikuje, (re)interpretira, (re)konstruira – naravnava, uglašuje svojo zaznavo na podlagi preteklih izkušenj, pričakovanj in potreb, teženj in namer. To sposobnost uporablja tudi za izključevanje stalnic iz polja svoje zavesti. Pojav je znan kot »habituacija« oz. »avtomatizacija«, omogoča pa ga značilnost človekovih čutil in osrednjega živčnega sistema, da še naprej selekcionirajo in gradijo dražljajski *input* (informacije oz. učinkovite razlike, ki so zaradi svoje stalnosti in nespremenljivosti postale »neinformacije« oz. »neučinkovite«, potencialne razlike) tako, da se odzivajo zlasti na

njegove spremembe (šele sprememba »neučinkovite« razlike spet povzroči informacijo, t. j., učinkovito razliko).

6. Človekovo zaznavanje je zato vzajemen interaktiven proces med okoljem (potencialno dražljajsko stvarnostjo, najprej z biološko strukturo, potem pa še z nadaljnjimi mehanizmi razlikovanja oz. interpretiranja selekcionirano) in posameznikovimi stalno korigiranimi razlikovanji, interpretacijami, konstrukcijami, opisi, modeli... sveta.

7. Človek torej selekcionira (čutni) *input*, se naravnava na ustrezen (možganski) *output*, kategorizira in gradi svojo zaznavo na podlagi svojih interpretacij — svojih sedanjih in preteklih izkušenj, svojih misli in čustvenih stanj, svojih teženj, potreb in pričakovanj, svojega jezika, osebne zgodovine in družbenih in kulturnih interpretacij, razlikovanj, določil.

EPISTEMOLOGIJA OPAZOVANJA V JEZIKU KIBERNETIKE I. IN II. REDA

Preden spregovorimo o modelu kibernetike I. in II. reda, si poglejmo, kakšno so asociacije študentov na pojem kibernetike, potem ko so se do 3. letnika že srečali z njim pri nekaterih predmetih. Vsako od asociacij študentov je mogoče umestiti v model ene ali druge kibernetike, še zlasti pa kibernetike II. reda (gl. preglednico spodaj).

Predpostavimo, da obstaja svet »tam zunaj«, svet, ki je predmet našega, torej subjektovega opazovanja, svet, ki obstoji sam na sebi in ga je mogoče odkrivati ter ga bolj ali manj verno duševno odslikavati... Tako opredeljeni svet je lahko osebni svet klientskega sistema (posameznika, para, družine, skupnosti, institucije) ali družbeni svet, svet države, planeta, vesolja...

Naše opisovanje tako opredeljenega sveta lahko ponazorimo z modelom kibernetike I. reda, ki je kibernetika opazovanih sistemov (von Foerster). Zakaj »opazovanih«? Zato, ker se postavljamo v položaj »nepristranskega« opazovalca, ki opazuje svet »tam zunaj« na tak način, da »prepoznava« dogodke, ki so videti med seboj povezani v smiselen niz oz. celoto. V fizikalnem jeziku bi tem medsebojno povezanim dogodkom rekli vzroki in posledice, računalniški jezik govori o *inputih* in *outputih*, matematiki opisujejo odvisne in neodvisne spremenljivke, psihologi raziskujejo povezave med npr.

- narava
- celovitost
- širina
- drugačni pristopi
- odstopanje od vsakdanje poti
- mreža
- spirala
- krožnost
- samoregulacija samoregulacije
- kibernetika II. reda
- samoregulacija
- kibernetika I. reda
- regulacija
- znanje o znanju
- zavedanje o zavedanju
- razmišljanje o razmišljanju
- življenjska delavnica
- organiziranje
- organizem
- vodenje
- krmarjenje
- usmerjanje
- pogojenost
- povratna zanka
- sistemska teorija
- dinamični sistem
- iztirjenje sistema
- preživetja sposoben sistem
- povezava med sistemi
- medsebojna odvisnost
- razlaga s pravljico
- razlaga z metaforo

motivacijo in vedénjem ali med osebnostno strukturo in vedénjem itn. Opazovani svet oz. sistem odkrivamo, opisujemo in z njim ravnamo tako, da odkrivamo ter opisujemo odnos med dvema ali več takimi dogodki, med *inputom* in *outputom*. Za nadzorovanje njunega odnosa (če npr. želimo vzdrževati neko nastavljeno merno količino – temperaturo zraka, višino vodne gladine, število izdelanih proizvodov) si opazovalci pomagamo z mehanizmi povratne zveze.

Delovanje takega sistema si lahko ponazorimo s predstavo črne škatle, v katero na eni strani vodi tisto, kar vanjo vložimo, torej *input* (klientova motivacija, potreba, pričakovanje, osebnostna poteza...), iz nje pa na drugi strani izhaja rezultat delovanja sistema, *output* (vedénje, čustvo, zaznava...).

V škatli se zgodi transformacija *inputa* v *output*, proces, ki označuje odnos oz. vzorec povezanosti med obema dogodkoma. Glanville (1982: 1) navaja Ashbyjevo (1956) razumevanje *črne* škatle kot česarkoli neznanega, kar opazujemo. Pri tem naj bi si človek prizadeval ustvariti take kognitivne opise črnih škatel, da bodo te videti znane, metaforično *bele*.

Oglejmo si običajno shemo črne škatle, v kateri »I« pomeni input, O« pa output.

Slika 1:

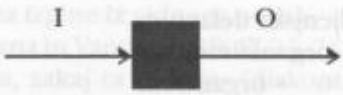

Čeprav smo kot opazovalci nagnjeni k predpostavki, da skozi opazovanje odkrivamo dane oz. dejanske odnose med dogodki, pa Glanville trdi, da na črno škatlo pravzaprav sklepamo na podlagi naše sposobnosti prepoznati spremembo v zaznanih signalih. Opaženo razliko pripisujemo zakonitosti ali vzorcu transformacije med enim, »začetnim« signalom (*inputom*) in drugim, »končnim« signalom (*outputom*). Zgradimo torej opis tega procesa in preizkušamo veljavnost svojega opisa: potem ko mnogokrat ponovimo določene že opazovane *input*e, poskušamo napovedati, kakšni bodo njihovi pripadajoči *outputi*, in preverjamo, če se naše napovedi skladajo z dejanskimi rezultati. V takem primeru se nam potrdi veljavnost opaženega vzorca povezave med *inputom* in *outputom*.

Zanima pa nas tudi, ali se bo naš opis delovanja sistema potrdil tudi takrat, ko bomo v sistem vložili povsem nov *input*. V tem primeru bi se nam potrdila tudi posplošitev opaženega vzorca povezanosti na podobne, a še neopažene zveze med *inputom* in *outputom*. O kibernetičnem sistemu govorimo, kadar uporabimo *output* kot novi *input*, namreč kot povratno informacijo, ki nas obvešča o smeri delovanja sistema in na podlagi katere lahko uravnavamo njegovo delovanje.

Wiener (1948, v: 1964: 29) je uporabil izraz kibernetika, ki izvira iz grške besede *kubernetes*, »krmar« (od tod tudi »guverner« oz. »upravitelj«). Podlaga znanosti kibernetike je ideja, da vzorec organizira fizikalne in duševne procese, zato pomeni kibernetika poskus »razlikovati vzorce organizacije, ki so podlaga namernemu vedénju in zaznavi« (Keeney 1985: 65). Povratna zanka, *feedback*, posreduje informacijo o uspešnem ali neuspešnem doseganju cilja v sistemu transformacije med *inputom* in *outputom*. Wiener (1964: 82) razume mehanizem *feedbacka* kot »metodo upravljanja s sistemom z uporabo rezultatov njegovega preteklega delovanja«.

Predstavljajmo si primer preprostega *feedbacka*, kjer uporabimo številčne podatke (*output*), da lahko nadziramo oz. uravnavamo delovanje termostata kot regulatorja hišne temperature. Kadar povratna informacija spremeni splošni vzorec delovanja sistema, pa govorimo o učenju.

* * *

Če torej sledimo nakazani (Glanville 1982) predpostavki, da kot opazovalci neizogibno določamo, kaj bomo razlikovali kot dogodek in kako bomo več takih dogodkov na sebi lasten način smiselno povezali, potem bomo vsak razlikovani dogodek in njegove odnose z drugimi razlikovanimi dogodki razumeli kot funkcijo položaja ter lastnosti opazovalca (spomnimo se pojma kognitivne slepe pege) in

ne odraz položaja ter lastnosti samega opazovanega sistema. Na takem razumevanju je utemeljena kibernetika, ki je v sistem opazovanja vključila tudi opazovalca — v nasprotju s preprosto kibernetiko so jo poimenovali kibernetika kibernetike (Mead 1968) ali kibernetika II. reda.

Model kibernetike II. reda ponuja tolmačenje, da je vsaka opažena zakonitost delovanja opazovanega sistema res samo interpretacija, opis, konstrukt nekoga. Vsaka opazovalčeva interpretacija metaforično pobeli črno škatlo, prispeva torej k vtisu poznavanja, razlikovanja tega, kar je bilo dotlej neznano, nerazlikovano. Vsako opažanje je zaradi svoje interpretativne narave že tudi prepoznavanje. Po Piagetu (po Glanvillu 1982: 2; Glanville navaja Piagetovo delo *Otrokova konstrukcija resničnosti*, 1955) od svojih otroških dni dalje spoznavamo tako, da ustvarjamo uporabne interpretacije, opise (pobeljenja, razlikovanja) neznanega (črnega, nerazlikovanega) sveta, v katerega smo bili rojeni. Naše interpretacije se vlagajo ena v drugo na način, ki je analogen principu lesenih ruskih babušk ali tradicionalnih kitajskih škatel, kjer je vsaka naslednja figura (interpretacija, razlikovanje) zaobsežena v prejšnjih.

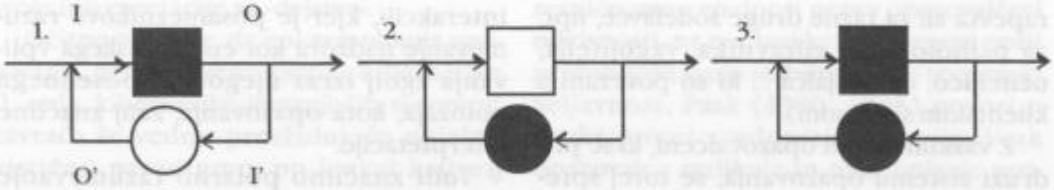

Opazovalčev opis je potemtakem vselej izraz njegove interakcije s sistemom, ki ga opazuje, je funkcija njegovega načina povezovanja opaženega *inputa* z *outputom*, njegovega vzorca organiziranja zaznanih signalov v neko zakonitost. Predstavljajmo si torej opazovalca, ki je vključen v sistem opazovanja. To, kar je kibernetika I. reda opredelila kot *output* sistema črne škatle, postane v modelu kibernetike II. reda opazovalčev *input* (torej njegova interpretacija, razlikovanje, pobeljenje dotlej nerazlikovanega ali drugače razlikovanega, črnega), prejšnji *input* pa opazovalčev *output* (njegova interpretacija...). Oglejmo si to shemo (Glanville 1985: 4):

Slika 2:

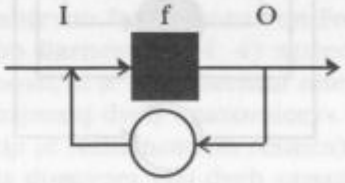

Na podlagi opisanih predpostavk torej sklepamo, da oba, tako opazovalec kot črna škatla, vsak sebe razlikujeta kot »jaz«. Ne opazuje le opazovalec (npr. socialni delavec) črne škatle (npr. klientskega sistema), temveč tudi ta opazuje njega. Črna škatla obravnava opazovalca enako kot on njo — obravnava ga kot črno škatlo, sebe pa kot opazovalca. Oglejmo si zdaj vse tri kontekste opazovanja, kjer 1. sebi znani (beli) opazovalec opazuje neznano (črno) škatlo, 2. sebi znana (bela) škatla opazuje neznanega (črnega) opazovalca, 3. opazovalec in škatla drug drugega opazujeta in obravnavata kot neznanega (črnega) (Glanville 1985: 5).

Slika 3:

Prikazane sheme jasno upodabljajo možno situacijo (izpeljano na podlagi tretjega konteksta), v kateri neki novi, sebi znani (beli) opazovalec (npr. supervizor) opazuje sistem neznanega (črnega) opazovalca (npr. socialnega delavca) in neznane (črne) škatle (npr. klientskega sistema). Oglejmo si opisano situacijo na naslednji sliki (Glanville 1985: 5) in si zamislimo udeležence sistema npr. kot interakcijo klienta in socialne delavke (notranji kontekst) v hkratni interakciji s supervizorjem.

Slika 4:

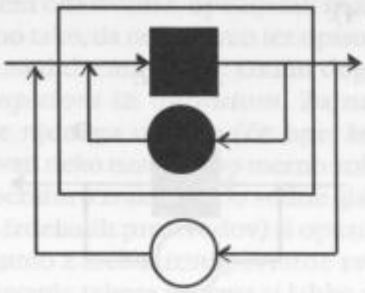

Prikazana situacija je razmeroma enostavna, medtem ko se navadno nahajamo v dosti kompleksnejših psihosocialnih interakcijah, vloženih druga v drugo. Tako se samodoživljamo, interpretiramo se glede na (odnosno, časovno...) najrazličnejše druge interakcije, hkrati pa doživljamo, interpretiramo vse opažene udeležence v konkretni psihosocialni interakciji. V sistemsko naravnanem socialnem delu pogosto sodelujemo v sistemu mnogoterih udeležencev, zato tudi govorimo namesto o klientu o *klientskem* ali tudi *uporabniškem sistemu* (ki lahko pomeni posameznika, dvojico, družino, razširjeno družino, socialno mrežo, institucije itn.), pa tudi socialni delavci pogosto sodelujejo z drugimi strokovnjaki (bodisi da gre za sodelavca v smislu sosvetovalca ali soterapevta ali za razne druge sodelavce, npr. za psihologinjo, zdravnika, vzgojitelja, učiteljico, delodajalca ..., ki so povezani s klientskim sistemom).

Z vsakim novim opazovalcem, ki se pridruži sistemu opazovanja, se torej spreminja kontekst oziroma način opisovanja znanega in neznanega, belega in črnega. Belo, znano, implicira oziroma predpostavlja stabilnost opisovanja, črno, neznano, pa njegovo nestabilnost, nejasnost, negotovost. Obnavljanje določenega opisa, interpretacije ustvarja vtis stabilnosti opaženega — tako »zaživijo«, postanejo »stvarna«, »realna« razlikovanja, ki jih opažamo kot »stvari«, »dogodki«. Heinz von Foerster govori o lastnem (*eigen*) vedénju sistema. S tem misli opis obnašanja sistema kot samoobnavljajočega ali samoproizvajajočega se, kot zanj značilnega, torej njemu lastnega vedénja. Stabilnost, ki jo prepoznavamo v svojem svetu (bela škatla), se torej nanaša na način našega opisovanja, interpretiranja (beljenja), ne pa na stabilnost tega, kar je predmet našega opisovanja, interpretiranja (črna škatla). O morebitni stabilnosti črne škatle mi kot opazovalci ne moremo trditi nič določnega, čeprav lahko predpostavljamo, da črna škatla najbrž ima svojo lastno »samostabilnost« (je sebi bela, znana).

Kot smo ugotovili za pojem kognitivne slepe pege, za pojme, kot so razlikovanje, opisovanje, interpretiranje, opazovanje, za pojem stabilnega, znanega, belega v našem doživljajskem svetu, si lahko tudi pojem nadzora (ki je eden ključnih kibernetičnih pojmov) tolmačimo kot funkcijo vloge, položaja opazovanja. V okviru preproste kibernetike termostat nadzira delovanje sistema ogrevanja. Toda kdo nadzoruje delovanje termostata? Tisti, ki nastavlja njegovo kontrolno vrednost. Kdo vpliva na tistega, ki nastavlja kontrolno vrednost? Temperaturni pogoji okolja, v katerem živi nastavljalec, ali njegove navade, pa celo bolj trenutno razpoloženje, ali kdo drug, ki daje nastavljalcu navodila glede nastavitve kontrolne vrednosti... Nadzor torej ni absoluten in ni umeščen v en položaj znotraj odnosa med dvema ali več udeleženci. Nasprotno, nadzor se vselej odvija vmes, torej *med* udeleženci, v njihovi interakciji, kjer je posameznikovo razumevanje nadzora kot enostranskega vplivanja zgolj izraz njegovega posebnega položaja, kota opazovanja, zanj značilne interpretacije.

Tudi značilno polarno razumevanje nadzora v kompleksnejših odnosih, npr. med t. i. »mučiteljem« in »žrtvijo«, »manipulatorjem« in »manipulirancem« ipd., lahko postavimo v okvir kibernetike II. reda. Kibernetična interpretacija dopolni stereotipno, statično linearno interpretacijo z živo, dinamično krožnostjo, v kateri tudi »žrtev« in »manipuliranec« nadzorujeta in usmerjata svojega »mučitelja« in »manipulatorja«, saj se slednja ves čas odzivata na prva dva in je njuno vsakokratno ravnanje (v smislu procesa, o katerem smo govorili v prvem poglavju) vselej izraz rezultatov (proizvodov) predhodnega ravnanja vseh udeležencev v psihosocialni interakciji.

* * *

Ko torej vključimo sebe kot opazovalca v sistem svojega opazovanja in ga želimo opisati – svet razlik in razlikovanj, svet informacije, namena, konteksta, organizacije in pomena – imamo namesto s svetom »tam zunaj« neizogibno opraviti z samimi seboj kot opazujočimi sistemi (von Foerster). Karkoli že opredelimo kot »predmet« našega opazovanja in opisovanja, vselej je naš opis izraz nas samih, naš samoopis. Prav ta samonanašalna narava opazovanja in opisovanja je botrovala izrazu kibernetika II. reda – kibernetika opazujočih sistemov (von Foerster).

Ljudje imamo tako v znanosti in stroki kot v vsakdanjem življenju neizogibno opraviti z našimi različnimi razlikovanji sveta. Smo tako rekoč »obsojeni« na to, da razlikujemo, opisujemo, interpretiramo, imenujemo in skozi te procese ustvarjamo svoje osebne resničnosti, ki oživijo in se obnavljajo prav na način omenjenih procesov in njihovih proizvodov. To, kar je najpogostejši vir večine naših stisk in težav, je naša značilna samoumevnost, s katero svoja razlikovanja in njihove opise, zamenjujemo z neko predpostavljeno skupno »stvarnostjo«, svoje zemljevide imamo za »ozemlja«, imena stvari za »stvari« same, svoje interpretacije za »dejstva«.

Očitno postane, da epistemologija opazovanja, predstavljena v jeziku kibernetike II. reda, kibernetike opazujočih sistemov, zavrača še vedno prevladujočo objektivistično paradigmo, po kateri kriterij znanstvenega opazovanja predpostavlja ločenost opazovalca od predmeta njegovega opazovanja in ki zahteva, da lastnosti opazovalca ne vplivajo na opazovanje – opazovalčeva izjava oziroma opažanje mora biti »objektivno«. V luči kibernetike II. reda so predpostavke, na katerih so zgrajeni kriteriji znanstvenosti, neutemeljeni in celo nesmiselni, kajti, kot se sprašuje von Foerster (1976), »Kako bi bilo sploh mogoče narediti opis, če opazovalec ne bi imel lastnosti, ki mu omogočajo ustvariti take opise?« (po Keeneyu 1985: 78).

V kontekstu kibernetike II. reda govorimo o opazovanju z udeležbo. Maturana trdi: »Karkoli se izreče, izreče opazovalec.« Von Foerster (1979: 5) dodaja: »Karkoli se izreče, se izreče opazovalcu.« Obe izjavi sta zgoščen opis razumevanja epistemologije opazovanja, kot jo ponazarja model črne škatle. In najbrž ne bo povsem nerazumljiva sicer zahtevno formulirana von Foersterjeva (po Barnesu 1994: 4) opredelitev resničnosti, ki je »konsistentni referenčni okvir najmanj dveh opazovalcev«. Po tej definiciji je resničnost (in resnica) vselej funkcija dogovora vsaj dveh opazovalcev oziroma udeležencev v sistemu, izraz njunega strinjanja, soglasja o nečem kot o resničnem. Von Foerster naših razlikovanj, imen, zemljevidov... ne zamenjuje za objektivno resničnost, dejstva, stvari, ozemlja..., temveč zagovarja stališče o konstruiranosti, interpretativnosti naše mentalne aktivnosti, s katero ustvarjamo opise, ki s samoobnavljanjem pridobijo določeno stabilnost in »oživijo« na način, ki si ga zmotno tolmačimo kot potrditev obstoja sveta »tam zunaj«.

Glanville (1982) meni, da se vrednost znanosti oziroma (kriterijev) znanstvenega raziskovanja in spozna(va)nja nikakor ne nahaja v zahtevani (in po objektivistični predpostavki možni) neodvisnosti (»objektivnosti«, »nepristranskosti«) opazovalca. Nasprotno, opazovani dogodki imajo resničnostno vrednost prav v opazovalčevi odvisnosti, na podlagi katere njegovi opisi pridobivajo svojo stabilnost in s tem svojo veljavnost. Pask (1980: 1005) govori o deskriptivni vrednosti analogije. Vsak opazovalec razlikuje in nato opisuje opaženi dogodek na svoj način, ki je samo eden od nedoločljivega števila možnih razlikovanj in njihovih opisov, in je tako relevanten le v konkretnem kontekstu razlikovanja in opisovanja konkretnega opazovalca. Je torej izraz analogije – posebnega položaja ali kota, s katerega opazovalec opazuje in interpretira – ne pa trditve oziroma (pred)postavke o svetu dejstev, svetu, ki obstaja sam na sebi, objektivno, brez udeleženega opazovalca.

Opisano razumevanje se mi zdi izredno pomembno. Ne moremo ga zagovarjati, ne da bi trčili ob nujno (v nekem smislu pa nemara celo neizogibno) spremembo

epistemološkega okvira znanstvenega opazovanja, če naj imajo opažanja potrebno rigoroznost, natančnost in veljavnost. Socialno delo ima to izjemno prednost, da se zaradi svoje posebne narave dela upira in izmika vsakršni dokončni konceptualni in metodološki opredelitvi. Omenjeni konceptualni in metodološki ohlapnosti botrujeta kompleksnost in netrivialnost, torej neponovljivost in nepredvidljivost vsakokratne interakcije med socialnim delavcem in klientskim sistemom. V tem smislu razumem socialno delo bolj kot teorijo o neteoriji, kot orodje za ustvarjanje kateregakoli potrebnega in uporabo vsakršnega razpoložljivega orodja, skratka, za »novoznanost« z značilnostmi kibernetike II. reda, kibernetike opazujočih sistemov.

POVEZOVANJE SOCIALNEGA DELA S KIBERNETIKO II. REDA

Želela bi nanizati nekaj primerov, kako so študentje 3. letnika razumeli možno povezanost med socialnim delom in kibernetiko II. reda. Kot ponavadi so v malih skupina podelili svoja razmišljanja in se dogovarjali glede skupnih stališč. Njihova razmišljanja nekoliko dopolnjujem in jih navezujem na glavno temo.

Menili so, da je za odnose v socialnem delu značilna kibernetična krožnost, saj je vplivanje socialnega delavca in klientskega sistema vzajemno – ne vodi in usmerja le strokovnjak uporabnika, temveč tudi slednji vodi in usmerja prvega. Proizvodi njunih interpretativnih procesov – doživljanja in ravnanja – se krožno vlagajo v nadaljnje procese.

Študentom se je tudi zdelo, da imamo v socialnem delu še kako opraviti s kognitivnimi slepimi pegami tako nas samih, torej socialnih delavcev, kot uporabnikov psihosocialne pomoči. Z zavestjo o neizogibni slepi pegi lahko prispevamo k premiku našega spoznavanja in razumevanja od »ne vem, da ne vem« k »vem, da ne vem« ali od »ne razumem, da ne razumem« k »razumem, da ne razumem«, kar sproži odločilne spremembe v naših tolmačenjih in ravnanjih.

Prepoznali so tudi delež naših preteklih izkušenj in naših pričakovanj pri tem, kako doživljamo, kako si razlagamo klientove probleme. Poudarili so, da klientova resničnost ni naša resničnost, a je enako legitimna. Četudi uporabljamo iste besede, ista imena, jih vsak posameznik, vsak interpret doživlja na sebi lasten način.

Študentje so zagovarjali stališče, da socialno delo in kibernetiko II. reda povezuje tudi njuna naravnanost opazovati odnose, udeležence, dogodke, probleme kot kompleksne sisteme, v katerih interagirajo različni podsistemi. Pomembno je upoštevati tako posameznika kot njegovo okolje ter različne vidike komunikacije med njima, tako verbalne kot neverbalne.

Raziskovali so tudi različne kontekste ali redove oz. ravni kontekstov, v katerih se nahajamo v interakciji psihosocialne pomoči. Svoje razumevanje so predstavili s pomočjo likovne metafore: klient plava v morju, in ker mu za hrbtom sledi morski pes, klient v obupu kliče na pomoč socialnega delavca, ki stoji na pomolu. Koliko in kdaj naj se socialni delavec pridruži klientu v morju, če naj mu pomaga? Ali ne tvega s skokom v vodo tudi lastno pogubo? Po drugi strani pa, kako naj pomaga klientu v morju, dokler stoji na pomolu? Opisana metafora nam je lahko izhodišče za razlikovanje raznoterih kontekstov, v katerih se znajde socialni delavec, ko se neizogibno približuje klientovemu doživljanju problema in ga doživetje pogosto preplavi podobno kot klienta; obenem pa ima možnost in strokovno znanje, da vedno znova izstopi iz tega interpretativnega okvira ter opazuje situacijo s položaja, od koder vidi nove dimenzije problema in razvija alternative običajnim vzorcem ravnanja.

Študentje so opredelili še eno povezavo med socialnim delom in kibernetiko II. reda: njuno podobno razumevanje komunikacije v kontekstu psihosocialne pomoči, namreč kot verbalnega in neverbalnega razgovora, v katerem več udeležencev s svojimi osebnimi resničnostmi teži k ustvarjanju nove skupne resničnosti, ki pomeni njihovo medsebojno razumevanje oz. dogovor o sporazumevanju.

Nadalje tako socialno delo kot kibernetika II. reda operirata z naslednjimi pojmi: upoštevanje drugačnosti; celovit, odprt pristop, ki ne obravnava primera le po načelu vzrok – učinek; razvoj psihosocialne interakcije na način spirale, kar pomeni nenehno nadgrajevanje dosedanjega dela; značilnost strokovnjakovega krmarjenja, vodenja klienta pri raziskovanju njemu lastnih rešitev, njegovega razumevanja sebe in problema; uporaba in vzajemno sporočanje povratnih informacij vseh udeleženih v problemu.

* * *

Prepričana sem, da bi bili zagovorniki kibernetike II. reda navdušeni nad razumevanjem naših študentk in študentov. S svojim pronicljivim razmišljanjem, pripravljenostjo dogovarjati se in s sposobnostjo povezovati te zahtevne koncepte s svojimi dosedanjimi izkušnjami iz življenja in socialnega dela bogato prispevajo k razvoju kibernetičnih idej in njihovi uporabi v vsakdanji praksi.

Theodor M. Bardmann (1996: 205-214) razmišlja o podobnih vprašanjih v svojem članku z naslovom Socialno delo: »stroka brez lastnosti« – poskus povezati socialno delo in kibernetiko. Avtor opredeljuje socialno delo kot »stroko brez lastnosti«, torej stroko, ki ne daje prednosti nobeni od mnogih svojih značilnosti. Prav zato se po njegovem mnenju socialno delo že desetletja upira vsakršnemu resnemu poskusu dokončne opredelitve kot stroke, ki jo odlikuje določena specifična značilnost ali sklop značilnosti (enotna teorija in metodologija).

Nasprotno, socialno delo je svoj lastni uravnalec – pri vsakem primeru se mora odločiti, kakšno obliko, lastnosti bo zavzelo (von Foerster 1993), vsakokrat se na novo opredeljuje. Prav zato raziskovalci »bistva« socialnega dela neuspešno iščejo njegovo strokovno identiteto. Različni teoretični koncepti in metodološki pristopi so v različnih obdobjih razvoja socialnega dela zavzemali položaj najbolj temeljnega, najcelovitejšega... strokovno teoretičnega ter metodološkega okvira in ga vedno znova izgubili oziroma prepustili novim teorijam in metodam socialnega dela.

Vzporedno s temi prizadevanji pa se je socialno delo nadaljevalo, čeprav brez nedvoumne strokovne identitete, brez jasno opredeljenih ciljev, nalog in funkcij, brez uporabe koherentnih pristopov in konceptov. Nadaljevalo se je kot stroka brez lastnosti, brez zahtevane samodoločenosti, kot poklic, ki ga Bardmann (1996: 205-6) metaforično označuje za »neurejen posel« (*messy business*) in povzema: »Najbolj izstopajoča lastnost socialnega dela kot stroke je, da je brez lastnosti.«

To, da prepoznavamo določeno neurejenost, nedoločljivost socialnega dela, je odraz splošno sprejetih predpostavk in kriterijev znanstvene verodostojnosti nekega strokovnega dela, o čemer smo več govorili ob koncu prejšnjega razdelka. Razlikovanje socialnega dela kot teoretsko in metodološko neurejenega in nedoločljivega ter brez prave strokovne identitete je razlikovanje s položaja opazovalca, ločenega od opazovanega sistema.

S konceptom opazujočih sistemov, v katerih vselej kot opazovalci opazujemo opazovalce, dobi socialno delo legitimen strokovno-teoretski okvir za svojo »neurejenost, nedoločljivost« dela, s katero vsakokrat na novo ustvarja možnosti za reševanje problema.

Strokovno-teoretski okvir kibernetike II. reda opisuje (in dovoljuje) socialno delo tako, kot ga doživljajo socialni delavci vsak dan pri svojem konkretnem delu, kjer se srečujejo z neskončno raznolikostjo osebnih pogledov, jezikov, interpretacij uporabnikov socialnega dela. In poglavitno merilo delovne učinkovitosti socialnega delavca je njegova lastna osebna in strokovna raznolikost, s katero odgovarja na raznolikost uporabnikov njegovih uslug.

Socialno delo je med prvimi institucionaliziralo supervizijo, in sicer supervizijo, ki ni toliko usmerjena k odkrivanju rešitev, ampak bolj k opredeljevanju problemov, k ustvarjanju novih razlikovanj. Tako opredeljena supervizija ne daje končnih odgovorov, temveč uči, kako odpirati nova vprašanja in kako še drugače ravnati s problemi.

Bardmann tako opredeljuje socialno delo kot sistematično nesistematični pristop k opisom oziroma samoopisom (uporabnikov, pa tudi samih socialnih delavcev) kot mnogokratnim socialnim resničnostim, ki so rekurzivno vložene v kontekst socialnega dela, v kontekst socialno delavskega reševanja problema. Socialni delavec, ki izbere za svoj strokovno teoretski okvir kibernetiko II. reda, se ne more več doživljati kot ločenega od opazovanega sistema, temveč se doživlja kot opazujoči sistem, neizogibno vključen v sistem svojega opazovanja, ki je prav tako opazujoč.

Sistematično nesistematični pristop, pristop čimbolj raznolikega odzivanja socialnega delavca na raznolikost uporabnikov njegovih uslug, zahteva veliko samostojnost strokovnjaka, saj se mora znajti in odgovoriti tukaj in zdaj, v vsakokrat novi, neponovljivi in nepredvidljivi socialni interakciji. Odgovornosti za svoje ravnanje ni več mogoče prelagati na smernice, navodila, kriterije, predpise itn. stroke oziroma delovne ustanove in nadrejenih. Odgovornost ostaja naša lastna in je povezana z opisano samostojnostjo sprejemanja odločitev, doživljanja in ravnanja v interakcijah socialnega dela. K odgovornosti socialnega delavca sodi tudi omogočanje take socialne interakcije, da bodo tudi uporabniki njegovih uslug lahko prevzeli (ali se učili prevzeti) odgovornost za svoje odločitve, doživljanje in ravnanje (Čačinovič Vogrinčič 1996: 399-400).

Čeprav se morda zdi prikazani strokovno-teoretski okvir nekoliko zastrašujoč s svojo zahtevo po samostojnosti in z žuganjem z odgovornostjo, sta omenjeni odliki vendarle vsakodnevna izkušnja socialnih delavcev, ki jim sklicevanje na tako ali drugačno avtoriteto največkrat ni v pravo uteho – nasprotno, odgovornost za neučinkovito socialno delo naši strokovnjaki navadno pripišejo lastni nesposobnosti in storjenim napakam. Obe razlagi jih odvračata od pripravljenosti razvijati nova razlikovanja in jih ovirata pri ustvarjalnem poskušanju ravnati drugače, kot so ravnali doslej.

Obenem pa zaradi predpostavljene nejasne in dvoumne strokovne identitete socialnega dela, zaradi navidez neusklajenih, neenotnih teoretskih konceptov in metodoloških pristopov mnogi socialni delavci doživljajo veliko negotovost glede svoje stroke ter njene prihodnosti kot znanosti in ne znajo zagovarjati svojega razumevanja in svojega ravnanja s prepričanostjo in trdnostjo kakšnega klasičnega naravoslovca.

Menim, da je negotovost, ki jo s pozivom na raznolikost, samostojnost in odgovornost prinaša kibernetika II. reda (in njej sorodni sistemski pristopi), negotovost, vsajena v gotovost nekega višjega reda. Nasprotno pa gotovost možnosti konceptualno in metodološko koherentnega socialnega dela slej ko prej pripelje do neučinkovitega in osebno obremenjujočega socialnega dela in do velike osebne in strokovne negotovosti socialnega delavca.

OD OBJEKTIVISTIČNE EPISTEMOLOGIJE K HERMENEVTIČNI EPISTEMOLOGIJI SOCIALNEGA DELA

Čas je, da povzamemo dosedanja spoznanja in da to storimo na način, ki bo naše razumevanje razvijal naprej, ga prečiščeval, zgoščal in hkrati za novo odpiral. V razpredelnici naprej razvijamo razlikovanje med dvema temeljnima epistemološkima načinoma (jezikoma, na katerih je utemeljeno naše razlikovanje, zaznavanje, spoznavanje, odločanje, ravnanje), ki ju zdaj že lahko poimenujemo objektivistična in hermenevtična epistemologija.

Zadnji dve vrstici si lahko ogledamo v podrobnejših tabelah o primerjavi med klasično in funkcionalno diagnostiko in o pomembnih razlikah med statičnim in dinamičnim reševanjem problemov v okvirih psihosocialne pomoči avtorjev Kanferja, Reineckerja in Schmelznerja (1991, po Stritihu 1996: 388).

Večino drugih pojmov iz razpredelnice smo obravnavali že v prejšnjih razdelkih. Dotaknimo se nekoliko več ali na nov način pojma rešljivih in v principu nerešljivih vprašanj, odločanja po nujnosti in po svobodi, odgovornosti, odkrivanja in izumljanja, morale in kibern-etičnosti,

EPISTEMOLOGIJA	
OBJEKTIVISTIČNA	HERMENEVTIČNA
• pojasnjevalna, linearno kavzalna	• interpretativna, rekurzivna
• linearno opisovanje (razlikovanje, razvrščanje) dogodkov in dejanj	• krožno oz. samoopisovanje, samopojasnjevanje
• odkrivanje, prepoznavanje	• izumljanje, ustvarjanje
• dvojnost (dualizem)	• krožnost (cirkularnost)
• rešljiva vprašanja	• v principu nerešljiva vprašanja
• odločanje po nujnosti	• odločanje po svobodi
• premestitev odgovornosti navzven	• prevzemanje odgovornosti nase
• morala kot zapovedovanje	• etika etike oz. kibern-etika kot
• etičnega ravnanja drugim	• zapovedovanje etičnosti sebi
• predpisovanje doživljanja in vedénja (epistemološkost)	• ustvarjanje novega na podlagi razumevanja (hermenevtičnost)
• kibernetika opazovanih sistemov	• kibernetika opazujočih sistemov
• kriteriji »znanstvenega« raziskovanja: neodvisnost, nepristranskost, ponovljivost, predvidljivost...	• kriteriji »novoznanstvenega« raziskovanja: odvisnost, opis(ova)nost, interpretativnost
• resničnostna vrednost predpostavke, trditve, premise in sklepa	• resničnostna vrednost opisa, analogije, interpretacije
• statično reševanje problemov	• dinamično reševanje problemov
• klasična/taksonomična diagnostika	• funkcionalna/problemska diagnostika

linearnega razvrščanja (opisovanja) dogodkov in dejanj ter krožnega opisovanja oziroma samoopisovanja, in obeh ključnih pojmov, epistemološkosti (v smislu objektivistične epistemologije) in hermenevtičnosti (v smislu hermenevtične epistemologije).

Heinz von Foerster (1991: 63-75; 1993: 33-47) opredeljuje rešljiva, odločljiva, odgovorljiva vprašanja (predpostavke, trditve, probleme) in v principu nerešljiva, neodločljiva, neodgovorljiva vprašanja (predpostavke, trditve, probleme). Rešljiva vprašanja pripadajo razsežnosti »običajne znanosti« po Thomasu Kuhnu ali »običajnega razgovora« po Richardu Rortyju. To pomeni, da so del referenčnega okvira z jasno določenimi pravili operacije, formalizma, algoritma, ki predpisuje postopke, po katerih opravimo pot od danega izhodišča (X) do končnega cilja (Y) ali ciljev (Y(1-n)). Primeri takega formalizma so sintaksa, formalna logika (Aristotel) silogizmov, aritmetika... Načelno nerešljiva vprašanja pa so tista, za katera ne obstaja enotno referenčno polje pravil s točno opredeljenimi postopki, po katerih bi vsakemu vprašanju pripadal eden ali nekaj pravilnih odgovorov. Primer v principu neodgovorljivih, neodločljivih vprašanj so že omenjeni logični paradoksi, pa tudi vsa vprašanja o nastanku vesolja, začetku in koncu življenja, obstoju boga, vprašanja, ali je posameznik povezan z univerzumom ali ločen od njega, ali je zunanji svet vzrok ali posledica osebnega doživljanja, ali sploh lahko govorimo o obstoju sveta »tam zunaj«..., za katera najdemo v različnih filozofsko religioznih tradicijah drugačne opise in razlage, nimamo pa prič trenutka in prostora dogodkov, o katerih se sprašujemo, ali vsaj enotnih kriterijev njihovega opisa, ki pa po kibernetični definiciji vedno vključuje konkretnega opisovalca.

Von Foerster (1991: 2) provokativno trdi: »Le o *tistih* vprašanjih, ki so v principu *neodločljiva*, se lahko odločimo.« (B. P. Keeney, 1985: 79, uporablja pojem legitimna vprašanja.) To pojasnjuje z zgornjimi argumenti, da so namreč odločitve za rešljiva vprašanja že vnaprej določene, čeprav se lahko do rešitve dokopljemo po trenutnem razmisleku ali pa po letih, stoletjih ali celo tisočletjih prizadevanj

enega ali verige mislecev. Von Foerster (1995: 1-11), na primer, navaja Andrewa Willerja, ki je potreboval osem let, da je rešil takrat že dvesto let star Fermatov zadnji teorem. Pravila odrejajo (logične) povezave med vprašanjem in pravilnim odgovorom, med vprašanjem in končno odločitvijo za nedvoumni »Da« ali za »Ne«. Vsaka naša izbira je izbira med jasno opredeljenimi možnostmi, pravilno med njimi zadenemo ali zgrešimo. Nujnost izbire izmed danih odgovorov premešča odgovornost za odločitev z odločevalca na referenčni okvir, kontekst, v katerem so bile predpisane in opredeljene možne izbire.

Ko pa se odločamo o načeloma nerešljivih vprašanjih, se po mnenju von Foersterja spremenimo v metafizike. Takrat naše odločitve ne določa nujnost izbire znotraj definiranega referenčnega okvira. Takrat smo svobodni, kajti drugi pol nujnosti ni naključje, kot smo navajeni misliti, temveč svoboda. S svobodo odločanja pa prevzemamo tudi odgovornost za svojo odločitev. Mi sami smo referenčni okvir svojim odločitvam, v naših rokah sta tako ustvarjanje odgovorov kot odgovornost zanje. Naše lastne odločitve postanejo predmet našega opazovanja in odgovornost za naše ravnanje. Odločanje po nujnosti omogoča linearno razvrščanje dejanj in dogodkov, odločanje po svobodi zahteva krožno oziroma *samo*opisovanje in *samo*pojasnjevanje. Etika se iz morale, ki drugim predpisuje pravilnost ali ustreznost ravnanja, zaobrne v etiko etike, v kibern-etiko, v kateri lahko le vsakdo sebi zapoveduje način lastnega doživljanja in obnašanja.

Ali lahko trdimo, da se je mogoče odločiti za nujnost ali za svobodo? In če se je, ali ni to odločitev o načeloma nerešljivem vprašanju? In če je, ali to ne pomeni, da so vse odločitve v svojem izhodišču svobodne in vsa vprašanja v principu nerešljiva? Da se imamo vselej možnost odločati (vsaj) o referenčnem okviru, znotraj katerega izbiramo odgovore na svoja vprašanja? Da opredeljujemo svoja vprašanja v skladu z izbranim referenčnim kontekstom, ki definira določene koncepte, ideje v obliki vprašanj? Če bi se na primer enotno dogovorili glede opisa nastanka vesolja, ali bi bilo to še vedno načeloma nerešljivo, metafizično vprašanje? Kje so meje nujnosti in svobode, o katerih je govor? Menim, da je tudi to vprašanje v principu nerešljivo, torej si mora nanj vsak odgovoriti sam in v skladu s tem nositi odgovornost svoje odločitve.

V kontekstu psihosocialne pomoči v (svetovalno ali terapevtsko naravnanem) socialnem delu imamo vselej – pa če se tega zavedamo ali ne – opraviti z odločanjem med dvema temeljnima izhodiščema: (1) ali si bomo človeka, ki se je na nas obrnil po pomoč, prizadevali normalizirati, ga prilagoditi družbeno opredeljeni resničnosti; (2) ali pa mu bomo poskušali pomagati, da se bo oblikoval v skladu z lastno vizijo sebe za prihodnost? V prvem primeru klientu predpisujemo doživljanje in vedénje glede na izbrani referenčni okvir, v drugem primeru pa ga podpiramo in sodelujemo pri njegovem ustvarjanju novega, v njegovi negotovosti na poti v nepredvidljivo, neznano. V prvem primeru smo epistemološki, v drugem hermenevtični (Rorty 1980).

Ko smo epistemološki, predpostavljamo enotno referenčno matriko, skupno podlago, na podlagi katere se ljudje v razgovoru dogovarjajo o vprašanjih, ki so tema pogovora, saj so vsi prispevki udeležencev razgovora primerljivi – omenjena skupna podlaga omogoča njihovo prevedljivost v enoten, enoznačno definiran jezik. Predpostavka o takih skupnih temeljih nam omogoča, da lahko drugim predpisujemo družbeno zaželeno doživljanje in ravnanje (v klasičnem svetovalno terapevtskem razgovoru socialni delavec prevaja osebni jezik klienta v svoj teoretski jezik). Biti razumen pomeni biti sposoben doseči soglasje z drugimi (nadarjen in ubogljiv klient se na primer nauči strokovnjakovega teoretskega jezika, kar si lahko slednji razlaga kot uspešnost psihosocialne pomoči). Upanje, da bodo udeleženci v razgovoru dosegli sporazum, je v epistemološki perspektivi znak oziroma dokaz za obstoj skupne podlage, ki ljudi združuje v skupni racionalnosti.

Ko smo hermenevtični, dvomimo v obstoj tovrstnih skupnih temeljev in naše

upanje za dosego soglasja – razumevanja ali pa vsaj vznemirljivega, plodnega nesoglasja je upanje, ki traja, dokler traja razgovor. Biti razumen pomeni biti pripravljen vzdržati se epistemologije, ideje o skupni podlagi, enotnem sistemu pravil, enoznačnem jeziku sporazumevanja in namesto poskusa prevesti sogovornikov osebni jezik v predpostavljenega skupnega, vzeti njegov in svoj jezik kot pogovorno izhodišče za medsebojno spoznavanje (v primeru svetovalno terapevtskega pogovora je izhodišče uporabnikov osebni jezik, ki se ga socialni delavec uči, da bi uporabnika spoznal in znotraj njegovega jezika doživljanja ter ravnanja skupaj z njim iskal možnosti za ustvarjalno, učinkovito spremembo). Podlaga medsebojnega spoznavanja je torej razumevanje, ne pa sledenje in prilagajanje predpostavljeni matrični povezanosti.

To, za čimer si prizadevam, je epistemološki preskok od epistemologije kot spoznavanja in razumevanja narave (temeljev) človeškega spoznanja k hermenevtiki kot razumevanju razumevanja samega, kot razumevanju načinov takega spo-razumevanja ljudi, ki pelje k njihovemu boljšemu medsebojnemu spoznavanju (k spoznavanju in razumevanju njihovih jezikov razumevanja) in »spo-razumevanju«, k razvijanju dogovorov oziroma soglasij glede vprašanj, o katerih se sporazumevajo.

Besedi hermenevtik in hermenevtika izhajata iz grščine, kjer *hermeneus* (po Hermesu, bogu zgovornosti, nekakšnem božjem odposlancu, ki je smrtnikom interpretiral sporočila bogov) pomeni razlagalca starih tekstov oziroma nauk o njihovem razlaganju, v posplošenem smislu pa pomeni način razlaganja česa (Verbinc 1991: 260). Kurt Mueller-Vollmer (1986: 1) pojasnjuje, da je moral biti Hermes vešč v govoru in razumevanju jezika bogov, katerih sporočila je prenašal, kot tudi v jeziku in razumevanju ljudi, katerim jih je posredoval.

V kontekstu razlaganja starih, zlasti verskih besedil (na primer biblije), so učenjaki dokazovali svoje »pravilnejše«, »točnejše« razumevanje. Tako prizadevanje temelji na predpostavki, da se »pravilnost«, »bistvo« razumevanja pomena nahaja v besedilu, naša možnost in naloga pa je to odkriti, pri čemer je odkritje odvisno od čimboljšega poznavanja avtorja, (zgodovinskih, duhovnih, socialnih itn.) okoliščin, v katerih je bil tekst pisan, drugih prevodov ali sorodnih besedil itn. – metoda tako opredeljene hermenevtike je linearno kavzalna.

Nekateri avtorji (kot so Wilhelm Dilthey, Warren McCulloch, Gregory Bateson, Heinz von Foerster, Gordon Pask idr.) so znanost hermenevtike povezali z znanostjo kibernetike. V obeh so prepoznali osrednjo vlogo jezika in podobno metodologijo, ki pa ni linearno kavzalna, temveč cirkularna. V tem smislu so hermenevtiko opredelili kot raziskovanje interpretacije doživetij, idej, ki jih ljudje podelijo v razgovoru. Namesto dotedanje objektivistične epistemologije (pretežno naravoslovnih znanosti) in njene pojasnjevalne metode so vpeljali hermenevtično epistemologijo (pretežno družboslovnih znanosti) oziroma od epistemologije prešli k hermenevtiki (natančneje, h kibernetiki hermenevtike oziroma hermenevtiki hermenevtike) in interpretativni metodi. Ta predpostavlja, da se »bistvo« razumevanja pomena (besedila, sporočila) nahaja v tistem, ki interpretira (bere, sprejema sporočilo). V tem smislu smo kot interpreti vsakokrat izumitelji, konstruktorji pomena, ki si ga poskušamo razložiti. In vsaka interpretacija, opis, opažanje pove več o tistem, ki interpretira, opisuje, opaža, kot pa o tem, kar je predmet interpretacije, opisovanja, opazovanja.

Smisel in nalogo epistemologije, ki je prešla v hermenevtiko, vidimo v raziskovanju in razumevanju lastnega razumevanja (jezika, opisovanja, tolmačenja, doživljanja, mišljenja...), da bi tako razvili orodje nekakšnega metarazumevanja (metajezika, metaopisovanja,...), s pomočjo katerega bi se lahko učili razumeti razumevanje (jezik, opisovanje,...) drugih. Taka opredelitev je kibernetična, krožno opisuje človekov samoodnos (samoreferenco) in njegove odnose z drugimi ljudmi ali stvarmi (refleksijo, cirkularnost) skozi razumevanje.

Literatura

T. M. Bardmann (1996), Social Work: »Profession Without Qualities«: Attempt to Link Social Work and Cybernetics. *Systems Research 13*, 3: 205-214.

G. Barnes (1994), *Justice, Love and Wisdom (Linking Psychotherapy to Second-Order Cybernetics)*. Zagreb: Medicinska naklada.

– (1995), *What You Get Is What You See*. Solna: Inform Lab, 1-22.

G. Bateson (1980), *Mind and Nature (A necessary unity)*. London: Fontana Paperbacks.

– (1990), *Steps to an Ecology of Mind*. New York: Ballantine Books.

G. Čačinović Vogrinčič (1996), Socialno delo z družino: Prispevek k doktrini. *Socialno delo 35*, 5: 395-401.

H. von Foerster (1974), Cybernetics of Epistemology. V: *Cybernetics and Bionics*. München Wien: R. Oldenburg Verlag (1-21).

– (1972), Responsibilities of Competence. *Journal of Cybernetics 2*, 2, Washington.

– (1979), Cybernetics of Cybernetics. V: K. Krippendorff (ur.), *Communication and Control in Society*. New York: Gordon and Breach Science Publishers (1-8).

– (1990), Understanding Understanding. *Methodologia (Thought Language Models) IV*, 7: 7-22.

– (1991), Through the Eyes of the Other. V: F. Steiner (ur.), *Research and Reflexivity*. London: Sage Publications (63-75).

– (1993), Ethics and Second-Order Cybernetics. V: *Psychiatria Danubina*, 12: 33-47.

– (1995), Metaphysics of an Experimental Epistemologist. V: *International Conference on Brain Processes, Theories and Models (W. S. McCulloch: 25 Years in Memoriam)*. (1-11).

H. Gardner (1985), *The Mind's New Science (A History of the Cognitive Revolution)*. New York: Basic Books.

R. Glanville (1982), Inside Every White Box There are Two Black Boxes Trying to Get Out. *Behavioral Science*, 27: 1-11.

W. H. Ittelson, F. P. Kilpatrick (1973), Experiments in Perception. V: R. E. Ornstein (ur.), *The Nature of Human Consciousness*. San Francisco: W. H. Freeman and Co. (171-185).

B. P. Keeney (1985), *Aesthetics of Change*. New York, London: The Guilford Press.

H. R. Maturana, F. J. Varela (1988), *The Tree of Knowledge (The Biological Roots of Human Understanding)*. Boston, London: New Science Library, Shambhala Publications.

K. Mueller-Vollmer (ur.) (1986), *The Hermeneutics Reader: Texts of the German Tradition from Enlightenment to the Present*. Oxford: Basil Blackwell.

C. Naranjo, R. E. Ornstein (1973), *On the Psychology of Meditation*. New York: The Viking Press.

G. Pask (1980), The Limits of Togetherness. V: S. H. Lavington (ur.), *Information Processing 80*. North-Holland Publishing Company (999-1012).

B. Stritih (1996), Pogled na socialno delo v sedanjosti za prihodnost. *Socialno delo 35*, 5: 385-394.

L. Šugman Bohinc (1990), *Psihologija zavesti skozi prostor in čas*. Filozofska fakulteta (diplomsko delo).

– (1996), *Razgovor o razgovoru: Od spoznavanja spoznavanja k razumevanju razumevanja v jeziku kibernetike drugega reda*. Filozofska fakulteta (magistrsko delo).

– (1996), Socialno delo – znanost? *Socialno delo 35*, 5: 403-405.

N. Wiener (1964), *Kibernetika i društvo*. Beograd: Nolit.

F. Verbinc (1991), *Slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba.